

Miňo, Martin; Fratričová, Monika

Špecifická forma skladovacích priestorov v ranom novoveku na príklade mesta Krupina

Archaeologia historica. 2018, vol. 43, iss. 2, pp. 353-367

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2018-2-2>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138341>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ŠPECIFICKÁ FORMA SKLADOVACÍCH PRIESTOROV V RANOM NOVOVEKU NA PRÍKLADE MESTA KRUPINA

MARTIN MIŇO – MONIKA FRATRIČOVÁ

Abstrakt: Mesto Krupina, nachádzajúce sa na pomedzí vinárskej a banickej oblasti stredného Slovenska, profitovalo z obchodu s vínom. V ranom novoveku sa mesto dostalo do priameho susedstva s Osmanskou ríšou. Aby výnosná činnosť mešťanov nebola ohrozená pohnutými udalosťami v pohraničí, vyvinula sa špecifická forma rozsiahlych skladovacích priestorov na pomerne malom, hradbami ohraničenom priestore vo forme podzemných kresaných pivníc. Príspevok sa zaoberá genézou, mapovaním a zhodnotením tohto javu.

Kľúčové slová: Krupina – renesancia – vinohradníctvo – pivnica – obchod.

A specific form of storage spaces in the early modern age on the example of the town of Krupina

Abstract: The town of Krupina located between the winemaking and mining regions of central Slovakia made a significant profit from wine trade. In the early modern age, the town appeared directly on the border with the Ottoman Empire. In order to protect these profitable activities of the burghers from the tumultuous events at the frontier, the town developed a specific system of extensive storage rooms in a relatively small area encircled with town walls, in the form of underground cellars carved in rock. This contribution examines the origin, mapping and assessment of this phenomenon.

Key words: Krupina – early modern age – winemaking – cellar – trade.

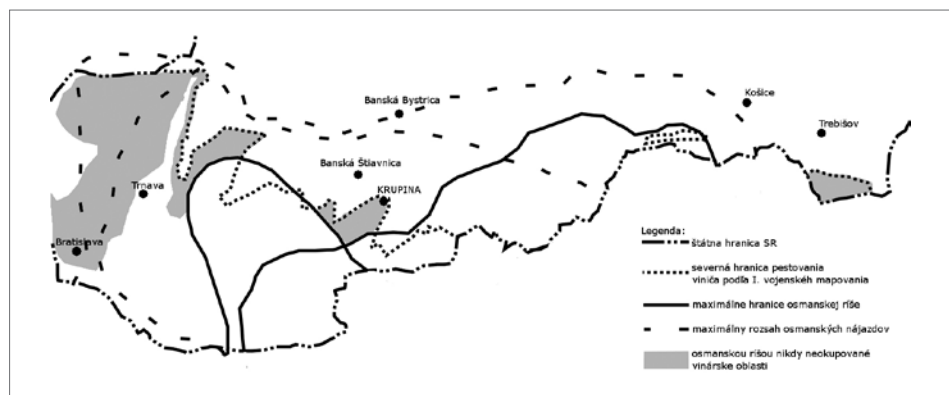
Historicko-geografický rámec

Mesto Krupina sa nachádza na juhu stredného Slovenska, v povodí rieky Krupinica, tvoriacej rozhranie Štiavnických vrchov a Javoria s Krupinskou planinou. V minulosti patrilo striedavo do hontianskej (napr. Gáll 1984, 33) a zvolenskej župy (napr. Strassen Chartre 1787), na rozhraní ktorých sa nachádza. Z hospodárskeho hľadiska je situované na rozhraní poľnohospodárskeho juhu a banického severu, čím bola jeho poloha predurčená na obchodné zameranie.

Najstaršie stredoveké osídlenie katastra mesta je datované zatiaľ len zberovým materiálom. Prvá slovanská osada na polohe Šajba je datovaná do obdobia 8.–9. storočia. Následne môžeme sledovať trend posúvania osídlenia proti prúdu riečnych tokov smerom na sever. Z polohy Pod husárskym mostom je známa osada z obdobia 9.–11. storočia (Malček–Pálinskás 2000, 146). Zdá sa, že nadväzujúce osídlenie opustilo hlavný tok Krupinice a presúva sa pozdĺž potoka Bebrava do predhoria Štiavnických vrchov, čo dokladá nález depotu strieborných mincí z polohy Pijavice (Balaša 1960, 90), ako aj románsky Kostol sv. Petra v polohe Na Petre (Hanuliak 1995). Oba nálezy pochádzajú z obdobia 12.–13. storočia. Vzťah samotného mesta s kostolom a predpokladanou Osadou sv. Petra je zatiaľ nejasný. Písomné pramene dokladajú saskú kolonizáciu v Krupine už v roku 1238 (Lukáč 2006, 27). Archeologické nálezy z mesta zatiaľ túto etapu osídlenia nepreukázali, no je doložená románskou bazilikou a karnerom.

V 40. rokoch 15. storočia vznikol okolo farského kostola mestský hrad. Mesto ako také bolo však opevnené až v 16. storočí, po nariadení cisára Ferdinanda I. z roku 1551, kedy sa dostáva do priameho susedstva s Osmanskou ríšou a stáva sa významnou profitúreckou pevnosťou (Miňo 2011).

Od stredoveku bola Krupina kupeckým centrom. Veľký význam medzi obchodnými artiklami malo víno. Krupina sa nachádza na severnej hranici územia, kde je pestovanie vína ešte ekonomicky výhodné, čo dokazuje aj stav zachytený na prvom vojenskom mapovaní z 18. storočia (obr. 1). Písomné pramene dokladajú obchod Krupinčanov s vínom. Z Krupiny ho vozili do Banskej Štiavnice a do Zvolena na vozíkoch ťahanými somármi (*equus asinus f. domestica*), čo je pre územie stredného Slovenska netypické, chov a využívanie somárov v Krupine súvisí s osmanským kultúrnym vplyvom (Drábiková 1988, 85). Zároveň víno aj sami pestovali. Pestovanie viniča je doložené písomným prameňom z roku 1370 (Lukáč 2006, 29). Už zo stredoveku

Obr. 1. Schéma porovnania maximálneho rozšírenia vinárstva na základe prvého vojenského mapovania (podľa mapire.eu) a maximálneho rozsahu osmanskej expanzie na územie dnešnej SR. Podľa Dangl 1984, 88.

Abb. 1. Vergleichsschema der maximalen Verbreitung des Weinbaus aufgrund der ersten militärischen Kartierung (gemäß mapire.eu) und der maximalen Ausdehnung des Osmanischen Reiches auf dem Gebiet der heutigen Slowakei. Nach Dangl 1984, 88.

sú známe spory s kláštorom v Bzovíku o zem Briač. Táto bola dôležitá nielen z hľadiska cestného spojenia smerom na Zvolen, ale aj preto, že sa tu nachádzali vinohrady (Maliniak–Žažová–Kožiak 2015, 15–17). V priebehu neskoršieho vývinu dosiahlo vinohradníctvo také rozmery, že Hontianska stolica patrila v polovici 18. storočia medzi tri župy s najväčšou rozlohou viníc na území Slovenska (Drábiková 1988, 75). Dnes sa už od pestovania vína upustilo a plochy vinohradov sú zarastené hustými náletovými porastmi. Po vinohradníctve ostali v Krupine len dva zásadné hmatateľné relikty: terénne úpravy na mieste vinohradov a skladovacie priestory.

Prieskum zaniknutých vinohradov

Napriek tomu, že nosnou témou tohto príspevku je popis skladovacích priestorov, krátky exkurz bude venovaný aj reliktom samotných vinohradov. Terénny prieskum na niekoľkých plochách zaniknutých vinohradov (obr. 2), ktorý

Obr. 2. Prehľadná mapa polôh skúmaných nedeštruktúrnym povrchovým prieskumom: 1 – Kelegrund, 2 – Strážavár, 3 – Vĺčok, 4 – Pijavice.

Abb. 2. Übersichtskarte mit den durch zerstörungsfreie Oberflächenuntersuchung untersuchten Lagen: 1 – Kelegrund, 2 – Strážavár, 3 – Vĺčok, 4 – Pijavice.

vychádzal z podkladov prvého vojenského mapovania a toponým, má úzky súvis s pokusom datovať samotné skladovacie priestory v meste. Po prieskume samotných skladovacích priestorov nebolo jednoznačne jasné ich datovanie, avšak indicie, ako bude neskôr podrobnejšie rozvedené, naznačovali ich novoveké datovanie. Z tohto poznatku vyvstala otázka: akým spôsobom bolo víno skladované v období stredoveku, ak prijmeme tézu, že vínné pivnice v intraviláne mesta sú až novovekého dáta? Nastolená bola hypotéza, či sa stredoveké pivnice nemohli nachádzať priamo vo vinohradoch a do intravilánu boli presunuté až priamym vojenským ohrozením oblasti Krupiny osmanskými vojskami. Vzhľadom na to bolo vytypovaných niekoľko lokalít, ktoré sa nachádzali buď v blízkosti dôležitej komunikácie, alebo sa zdali byť najbližšie k mestu

samotnému. Niektoré plochy nepriniesli výsledky, vzhľadom na mladšie terénne zásahy či erózne procesy. Napríklad na preskúmanej ploche na lokalite zaniknutého vinohradu v polohe Pijavice (poloha, kde bol v minulosti nájdený depot mincí z obdobia 12.–13. storočia) neboli zistené ani terénne úpravy, ktoré by mohli poukazovať na prítomnosť viníc.

Pozitívne zistenia priniesla výšinná poloha Kelegrund (obr. 3) na pomedzí krupinského a žibritovského chotára. Na tejto lokalite vojenské mapovanie vinohrad neuvádza. Prieskum bol robený na základe toponyma odvodeného od nemeckého Kellergrund a staršia jazykovedná literatúra tu predpokladala vinohrady aj s vinohradníckymi pivnicami (Majtán 1974, 114). Lokalita sa nachádza na jednej z viacerých historických ciest medzi Krupinou a Banskou Štiavnicou – teda na obchodnej trase, kde jedným smerom prúdili poľnohospodárske produkty a druhým kov. Počas prieskumu sa nám podarilo zistiť aj relikty časti tejto cesty, ktorá bola aspoň v jednom úseku vykladaná lomovým kameňom. Datovanie dláždenia sa aj z dôvodu nedeštruktívneho prieskumu nepodarilo zistiť. Na južnom svahu kopca Kelegrund sa podarilo zistiť aj relikty terasovitých poľnohospodárskych parciel, spevnených nasucho kladenými múrikmi. Vo vyšších častiach smerom k temenu kopca boli medze riešené ako hroble kamenia. Terénne relikty, ktoré by

Obr. 3. Krupina, poloha Kelegrund. Zachované terasovité parcely s kamennými opornými múrikmi. Foto M. Miňo.
Abb. 3. Krupina, Lage Kelegrund. Erhaltene terrassenförmige Parzelle mit Stützmauer. Foto M. Miňo.

naznačovali prítomnosť zaniknutých pivníc, sa nepodarilo zistiť. Zaujímavým javom, ktorý bol zistený na severnom svahu kopca a približne korešponduje so súčasnou hranicou katastrálnych území Krupina a Žibritov, bola línia starých dubov, ktoré boli obložené prstencom lomového kameňa (obr. 4). Zistili sa aj prstence, z ktorých už stromy odumreli. Či ide o novoveké označenie chotárnej hranice, je zatiaľ len na úrovni predpokladu.

Relikty poľnohospodárskej činnosti boli zistené aj na juhozápadnom svahu kopca Strážavár (obr. 5), kde sa nachádza aj protiturecká strážna veža. Relikty boli zistené v dvoch formách,

Obr. 4. Krupina, poloha Kelegrund. Kamenné vence okolo historických dubov na rozhraní chotárov Krupiny a Žibritova. Foto M. Miňo.

Abb. 4. Krupina, Lage Kelegrund. Steinkranz um historische Eiche an der Grenze der Gemeinden Krupina und Žibritov. Foto M. Miňo.

a to hroble kameňa ukladané na medzu v zvislej osi pozdĺž parcelácie zachovanej dodnes, ako aj terasy spevnené múrikmi z nasucho kladeného kameňa priečne na sklon svahu. Na hrane vrcholového platô kopca smerom k zisteným reliktom boli v ryhe optického kábla nájdené ojedinelé keramické fragmenty z obdobia prelomu 15.–16. storočia. V tomto stupni poznania nie je možné povedať, či súvisia so zázemím strážnej veže, alebo s vinohradníckou činnosťou.

Plocha na kopci Vlčok (obr. 6) priniesla výsledok v podobe zachovaných reliktov viníc v terasovitej úprave. Jednotlivé parcely boli členené po vrstevnici. Na úpätí kopca sa podarilo zistiť vinársku pivnicu kresanú do skaly. Ide o jedinú pivnicu v celej tejto lokalite. Vzhľadom na recentné zásahy a odťaženie terénu pred vstupom pri výstavbe železnice nie je možné jej datovanie. V polohe Vlčok sa zachoval aj jeden z posledných fungujúcich vinohradov.

Výsledky prieskumu vzhľadom na tému príspevku môžeme zhodnotiť nasledovne. Plochy vinohradov zaznačených v prvom vojenskom mapovaní odrážajú reálny stav v teréne.

Obr. 5. Krupina, poloha Strážavár. Hroble na medziach jednotlivých parciel. Foto M. Miňo.

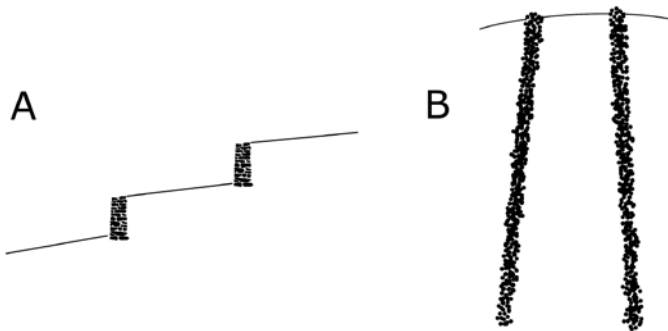
Abb. 5. Krupina, Lage Strážavár. Mieten auf den Grenzen der einzelnen Parzellen. Foto M. Miňo.

V rámci zistených reliktov vinogradov sa zistili dve formy usporiadania parciel (obr. 7), a to terasovité, súbežné s vrstevnicami, spevnené kamennými múrikmi, kladenými nasucho a kolmo na vrstevnice, oddelené hroblami nahádzaného kameňa. Etnografická literatúra potvrdzuje interpretáciu hroblí medzi pozemkami ako pozostatky viníc. Doložený je dokonca posmešný názov obyvateľov Krupiny *hrobliari*, ktorý sa spája s charakteristickými kamenistými vinicami, s množstvom hroblí (Drábiková 1988, 87). Okrem jedinej nedatovanej pivnice v polohe Vlčok sa v extraviláne Krupiny nepodarilo zistiť žiadne ďalšie pivnice na skladovanie vína. V súčasnom stave poznania, na základe terénneho prieskumu vybraných reliktov vinogradov, nevieme odpovedať na otázku, akým spôsobom a kde bolo skladované víno vypestované v Krupine v období stredoveku.

Obr. 6. Krupina, poloha Vlčok. Vstup do kresanej vínnej pivnice s recentnými zásahmi. Foto M. Miňo.

Abb. 6. Krupina, Lage Vlčok. Eingang zu einem in Stein gehauenen Weinkeller mit rezenten Eingriffen. Foto M. Miňo.

Obr. 7. Schéma zistených dvoch základných typov usporiadania historických viníc v Krupine. A – terasovité, rovnobežné s vrstevnicou, B – svahové, kolmé na vrstevnicu. Kresba M. Miňo.

Abb. 7. Schema der zwei in Krupina festgestellten Grundanlagentypen historischer Weinberge. A – terrassenförmig, parallel zur Höhenlinie verlaufend, B – am Hang, senkrecht auf der Höhenlinie. Zeichnung M. Miňo.

Skladovacie priestory na víno

Geologické predpoklady

Krupina sa z geologického hľadiska nachádza v riečnom údolí Krupinice, na styku dvoch pohorí sopečného pôvodu – Štiavnických vrchov a Javoria s Krupinskou planinou. Údolie Krupinice a jej prítokov je síce tvorené riečnymi sedimentmi, ale až na územie mesta zasahujú výbežky hornín sopečných pohorí, ktoré mesto obklopujú. V historickom jadre sú to výbežky Štiavnických vrchov. Práve tieto hrubé až blokové epiklastické vulkanické konglomeráty pyroxénických andezitov (Geologická mapa SR) umožnili vyriešiť skladovacie potreby Krupinčanov, a to v rozsiahlych podzemných pivničných priestoroch.

Geograficko-kultúrne predpoklady

Z hľadiska technológie bola prínosom aj geografická blízkosť Banskej Štiavnice, kde sa jednak koncentrovali znalosti týkajúce sa hĺbenia podzemných priestorov, a ktorá zároveň ponúkala určitú inšpiráciu. Je pravdepodobné, že krupinské skladovacie priestory vyhlbili priamo štiavnickí baníci (Drábiková 1988, 77). Zároveň boli v stredovekej Banskej Štiavnici budované obydlia majiteľov jednotlivých štôlní priamo nad ústím štôlne. Po vyťažení slúžili niektoré zo štôlní sekundárne ako skladovacie priestory (Lichner 2002, 149).

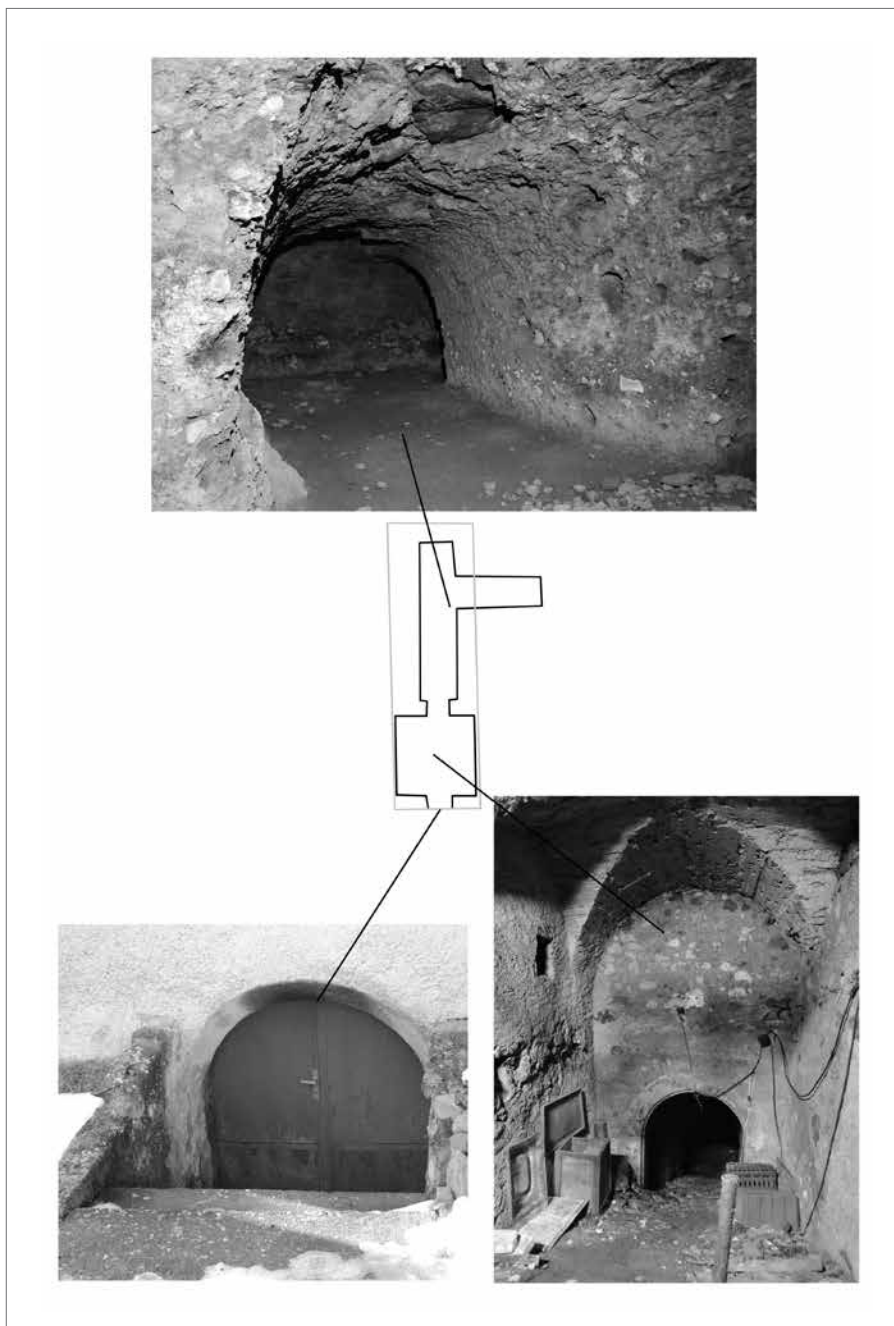
Charakteristika

Krupinské pivnice prvýkrát zmapoval M. Lukáč (2006, 38–39), nerozlišoval však ich formu. Zistil 67 pivničných priestorov (v niektorých prípadoch ide o duplicitné uvádzanie viacerých súčastí toho istého objektu), pričom približne polovica z nich je neprístupná z dôvodu zasypania či zamurovania vstupu. Počas spracovania zásad ochrany pamiatkovej zóny mesta Krupina boli preverené jeho zistenia. Zistilo sa, že pivnice majú dve formy, a to formu murovanej zaklenutej pivnice a formu kresanej pivnice. Ich distribúcia priamo závisí od geologického podložia v mieste objektu, t. j. či sa nachádza na vulkanitoch, alebo na fluvialných sedimentoch. Kresané pivnice sa nachádzajú v západnej časti opevneného mesta, ako aj v západnej časti historického severného predmestia. Počas prieskumu sa podarilo zamerať 30 pivníc (Hojčková a kol. 2017; 86–87, výkres II.6; obr. 8).

Všetky kresané pivnice majú približne rovnakú charakteristiku. Vstupuje sa do nich prevažne vstupným portálom umiestneným na fasáde objektu (obr. 9). Výnimočne sa portál nachádza vo dvore objektu. Portál je buď na úrovni terénu, alebo je zapustený oproti ulici cca 1m. Za portálom sa nachádza vstupná murovaná miestnosť, prestropená buď valenou klenbou, alebo trámovým stropom. Z tejto miestnosti sa zostupuje schodiskom do samotnej štôlne pivnice. Výnimkou je objekt Sládkovičova 14 s ojedinelým dvojúrovňovým riešením (obr. 11), kde sa nachádza pomerne rozsiahly murovaný suterén a pod ním kresaný systém. Vstupné schodiská sú značne strmé, prekonávajú výšku od cca 1m do 9m pod niveletou ulice. Najbežnejšia hĺbka je okolo 4m pod dnešnou úroveň ulice. Stupnice schodiska sú buď z opracovaného kameňa, alebo z dreva (obr. 12). Drevené schodiská sú väčšinou zachované len ako odtlačky. Jediné zachované schodisko je na Sládkovičovej ulici 14. Pivnica má vždy hlavnú chodbu. Šírka jednotlivých štôlní je takmer uniformne 160 alebo 180 cm. Výnimkou je hlavná štôlnia pivnice pod Partizánskou 3, kde šírka dosahuje až 2,2m. Z hlavnej chodby vychádzajú menšie či väčšie bočné chodby, tie sa môžu ďalej vetviť. Niektoré systémy sú značne rozsiahle a komplikované (obr. 11B), ako napríklad Partizánska 4. V niektorých pivniciach je zjavné, že došlo k zlúčeniu dvoch pôvodne samostatných pivníc (obr. 13) so samostatným vstupom. Pri zlúčení je jeden zo vstupov následne zamurovaný. Predpokladáme, že to súvisí aj so zlučovaním objektov nad týmito pivnicami. Príkladom je Partizánska 5, kde predpokladáme zlúčenie dvoch objektov vybudovaním prejazdu v prieluke medzi nimi (obr. 13). Architektonicko-historický výskum objektu, žiaľ, nebol zatiaľ realizovaný a nie je možné to exaktne potvrdiť. V ojedinelých prípadoch sa stalo, že dva nezávislé systémy boli prepojené náhodne. V takom prípade došlo k následnému zamurovaniu tohto prepojenia, alebo ostala nedorazená úzka štôlnia. Niektoré pivnice sa nachádzajú na

Obr. 8. Pamiatková zóna Krupina. Situácia kresaných pivníc v meste. Tmavou farbou – pôdorys pivnice, krúžok – neprístupná pivnica, bodkočiarkovane – geologické rozhranie. Zdroj Geologická mapa SR, upravené podľa terénnych zistení. Zameranie M. Mišo a M. Fratričová, grafické spracovanie H. Kasová.
Abb. 8. Denkmalzone von Krupina. Lage der in Stein gehauenen Keller in der Stadt. Dunkle Farbe – Kellergrundriss, Kreis – nicht zugänglicher Keller, punktiestrichelt – geologische Grenze. Quelle Geologische Karte der Slowakei, modifiziert gemäß Geländeerfassung, Vermessung M. Mišo und M. Fratričová, grafische Bearbeitung H. Kasová.

Obr. 9. Základná schéma kresanej pivnice (pôdorys pivnice na Sládkovičovej 22); vstupný portál z úrovne ulice (Partizánska 5) alebo vstupnej šije; murovaná predsieň so schodiskom do kresanej časti (Sládkovičova 11); samotné kresané štôlne (Partizánska 3). Kresba a foto M. Miňo.

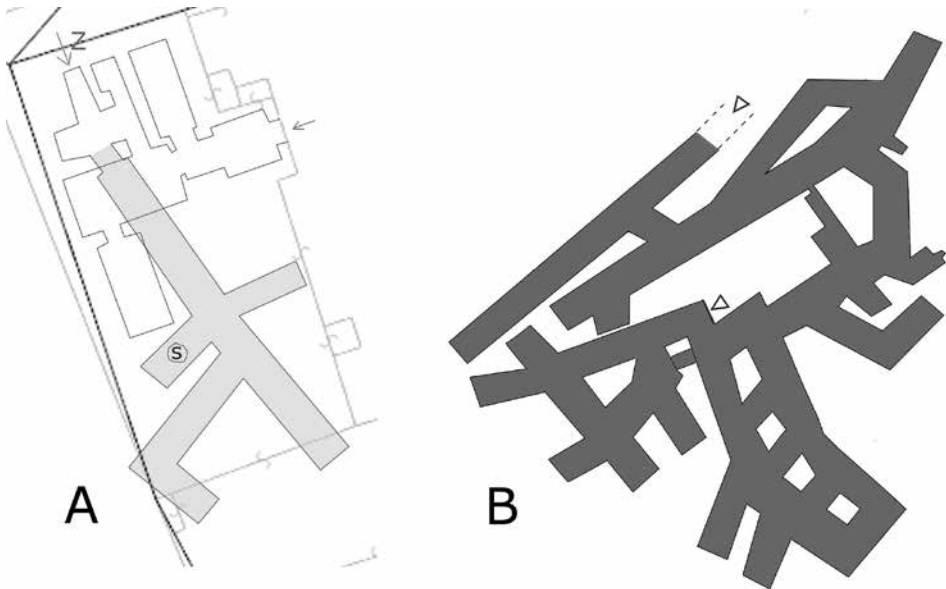
Abb. 9. Grundschema eines in Stein gehauenen Kellers (Grundriss in der Sládkovičova-Str. 22); Eingang vom Straßenniveau aus (Partizánska-Str. 5), oder durch einen Zutrittsgang; gemauerter Vorraum mit Treppe zum in Stein gehauenen Teil (Sládkovičova-Str. 11); selbständig gehauener Stollen (Partizánska-Str. 3). Zeichnung und Fotos M. Miňo.

Obr. 10. Krupina, Partizánska ulica 5. Vstupný portál do štólne pivnice – príklad typického vstupného portálu, aký sa opakuje na všetkých zdokumentovaných objektoch. Foto M. Miňo.

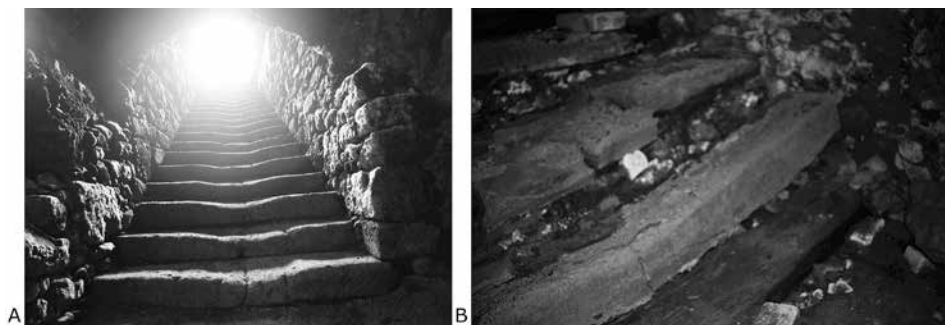
Abb. 10. Krupina, Partizánska-Str. 5. Eingangportal zu einem Stollenkeller – Beispiel für ein typisches Eingangportal, wie es sich bei allen dokumentierten Objekten wiederholt. Foto M. Miňo.

prázdnej parcele. Väčšinou ide o parcely, kde nie je doklad o zástavbe ani na katastrálnej mape z 19. storočia. Je úlohou ďalšieho výskumu preukázať, či sú pivnice na nezastavaných parcelách indikátorom zaniknutej staršej architektúry. Najmä vo väčších pivničných systémoch vetranie zabezpečujú vetracie komíny. Niekedy sú na jeden vetrací komín úzkymi štôľňami napojené viaceré väčšie vetvy pivnice. V niektorých pivniciach sa nachádzajú zdroje vody. Boli zistené tri formy. Ide o klasickú kresanú studňu kruhového pôdorysu (Koháryho rad 1, Partizánska 5), plynú štôľničku (ČSA 15) a rozsiahlu cisternovitú kubickú jamu (Partizánska 4). V stenách pivníc sa väčšinou nenachádzali žiadne detaily. Jedinou výnimkou sú malé niky v pivnici na pozemku Sládkovičovej 14 (obr. 15). Slúžili pravdepodobne na odkladanie drobných predmetov alebo na umiestnenie zdroja svetla. Vzhľadom na mäkkú horninu, ktorá podlieha degradácii, vo veľkej časti pivníc neboli zistené technologické stopy. V ojedinelých prípadoch sa podarilo

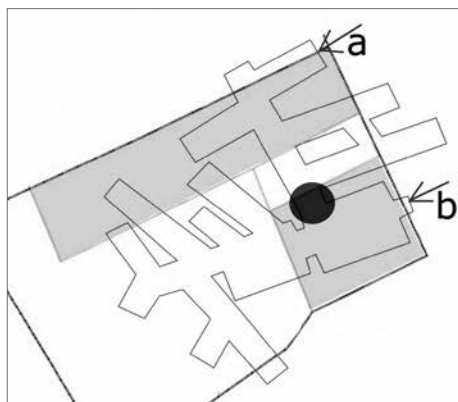
Obr. 11. Krupina. Zložitejšie pivničné systémy. A – Sládkovičova 14, ojedinelé dvojúrovňové riešenie, vrchná úroveň je murovaná, spodná kresaná (sivou; šípky označujú vstup), Z – zamurovaný, S – poloha studne; B – Partizánska 4, najkomplikovanejší systém pivníc v Krupine, autor: M. Miňo.

Abb. 11. Krupina. Kompliziertere Kellersysteme. A – Sládkovičova-Str. 14, vereinzelt Anlage auf zwei Ebenen, die obere Ebene ist gemauert, die untere gehauen (grau; die Pfeile kennzeichnen den Eingang), Z – zugemauert, S – Lage des Brunnen; B – Partizánska-Str. 4, das komplizierteste Kellersystem in Krupina, erstellt von M. Miňo.

Obr. 12. Krupina. Typy schodísk medzi predsieňou a kresaným systémom. A – kamenné schodnice, Sládkovičova 21; B – jediné zachované drevené schodnice, Sládkovičova 14. Foto M. Miňo.

Abb. 12. Krupina. Treppentypen zwischen Vorhalle und in Stein gehaltenem System. A – Steintreppe, Sládkovičova-Str. 21; B – einzig erhaltene Holztreppe, Sládkovičova-Str. 14. Foto M. Miňo.

Obr. 13. Schéma zámerného prepojenia dvoch pôvodne nezávislých systémov so samostatným vstupom, pravdepodobne pod samostatnými objektmi na príklade objektu Partizánska 5: a – zamurovaný vstup, b – funkčný vstup (oba s identickými portálmi), sivá plocha – predpokladané pôvodné dva domy, kruh – predpokladané miesto prepojenia oboch systémov. Autor M. Miňo.

Abb. 13. Schema einer absichtlichen Verbindung zweier ursprünglich unabhängiger Systeme mit selbständigem Eingang, wahrscheinlich unter selbständigen Objekten am Beispiel von Objekt Partizánska-Str. 5: a – zugemauerter Eingang, b – funktionierender Eingang (beide mit identischen Portalen), graue Fläche – zwei mutmaßliche ursprüngliche Häuser, Kreis – mutmaßliche Verbindungsstelle beider Systeme. Erstellt von M. Miňo.

nice pod objektom Sládkovičovej 14 dokladá aj uskladnenie potravín a iných hospodárskych produktov. V čase potreby snáď mali sekundárne aj refugiálnu funkciu, naposledy počas druhej svetovej vojny (informácia od pamätníka). V pivnici pod radnicou je v novoveku doložené mestské väzenie, ktoré tu fungovalo do roku 1722 (Lukáč 2006, 125).

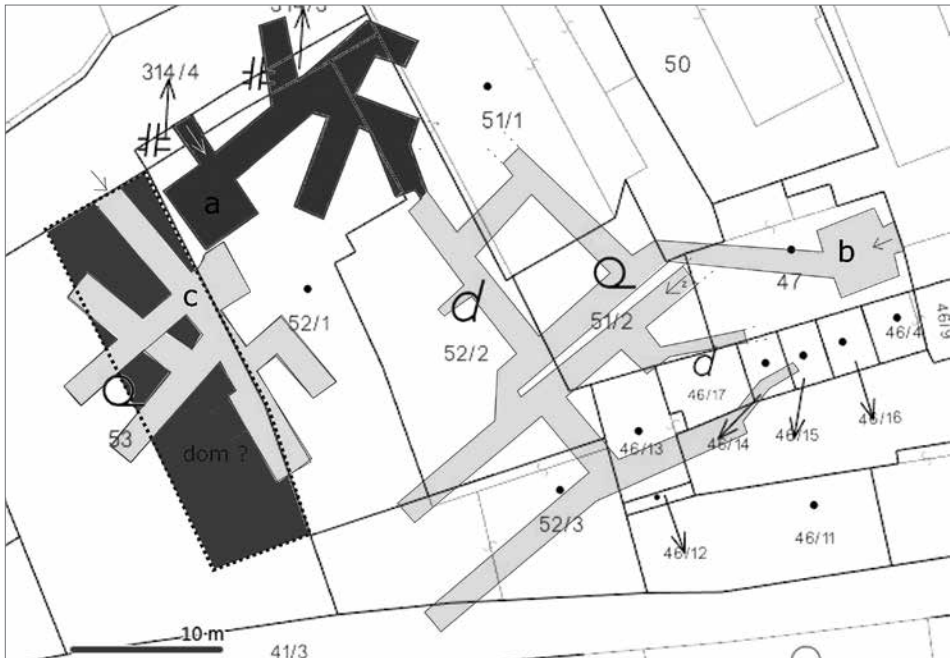
Dôvod vzniku pivníc

Jedným z hlavných dôvodov vzniku rozsiahlych kresaných pivničných priestorov pod mestom, okrem dôvodu stabilnej mikroklimy vhodnej pre uschovanie vína a potravín, je jeho urbanizmus. Zástavba Krupiny je v porovnaní s okolitými mestami zahustená. Tento faktor značne

zistiť stopy ručného kresania (obr. 16). Predpokladáme, že všetky pivnice vznikli rovnakou technológiou. V časti mesta, kam nezasahuje vulkanické podložie, sa nachádzajú v obmedzenej miere murované suterény. Prevažne ide o valenou klenbou zaklenuté polozahĺbené priestory. Vzhľadom na výšku novovekých planírok v tejto časti mesta, hrubú cca 1 m (Kvietok 2017; Malček 2017; Labuda 2006), ktorá bola pravdepodobne dôsledkom riešenia situácie s veľkými výkyvmi hladiny Krupinice, nemôžeme vylúčiť, že pôvodne ide o prizemné podlažia stredovekých domov. To predpokladáme najmä u objektov vo východnej časti Svätotrojického námestia, kde bola údajne zistená gotická fáza v objekte č. 15 (výskumná dokumentácia nepublikovaného výskumu je stratená). Ojedinelým javom je pivnica na Bočkayho námestí 2, kde sú dva rozsiahle rovnocenné priestory, usporiadané vedľa seba.

Účel pivníc

Hlavným účelom pivníc bolo najmä skladovanie vína. Na tento účel sa niektoré pivnice využívajú dodnes. Osteologický nález bravčovej nohy v anatomickej polohe z pivnice

Obr. 14. Krupina. Situácia v okolí objektu Sládkovičova 34. a – náhodné prepojenie úzkou štôlničkou s pivnicou na ČSA 15; b, c – pivnica na nezastavanej parcele, tmavou predpoklad staršej zástavby, zaniknutej pred polovicou 19. storočia. Autor M. Miňo.

Abb. 14. Krupina. Situation in der Umgebung von Objekt Sládkovičova-Str. 34. a – zufällige Verbindung eines schmalen Stollens mit dem Keller in der ČSA-Str. 15; b, c – Keller auf einer unbebauten Parzelle, dunkelgrau mutmaßliche, vor Mitte des 19. Jahrhunderts verschwundene, ältere Bebauung. Erstellt von M. Miňo.

Obr. 15. Krupina, Sládkovičova 14b, nika – jediná zistená pivnica s takýmto detailom; v pivnici sa nachádzajú dve. Foto M. Miňo.

Abb. 15. Krupina, Sládkovičova-Str. 14b, Nische – einziger entdeckter Keller mit einem solchen Detail; in dem Keller befinden sich zwei davon. Foto M. Miňo.

Obr. 16. Krupina, Sládkovičova 14. Pracovné stopy po ručnom kresaní. Foto M. Miňo.

Abb. 16. Krupina, Sládkovičova-Str. 14. Arbeitsspuren von einer Behauung per Hand. Foto M. Miňo.

limitoval priestorové možnosti pre hospodársku a skladovacia funkciu. V kombinácii s polohou mesta v pohraničnom nepokojnom pásme, napr. v roku 1578 Turci vypálili predmestie (Lukáč 2006, 31), nebola ani veľká snaha na rozširovanie mesta mimo hradieb. V rámci obmedzeného priestoru nebolo iné východisko a skladové potreby obchodne zameraného mesta boli riešené v podzemí.

Datovanie

Datovanie vzniku kresaných pivníc je zatiaľ otvorené. Z písomných prameňov je zrejme len to, že pred rokom 1722 bola v kresanej pivnici pod radnicou mučiareň a žalár (Lukáč 2006, 125). Či vznik pivníc siaha až do stredoveku, zatiaľ nie je podložené žiadnym exaktným dokladom. Istým nepriamym náznakom mladšieho dáta vzniku pivníc by mohlo byť aj nerešpektovanie nemeckého stavebného práva, ktoré už v 14. storočí zakazovalo, aby vstupné šije pivníc zasahovali do plochy ulice (Bindig 2016, 90). Najväčší rozmach kresania pivníc však predpokladáme v období osmanskej expanzie, t. j. v 16.–17. storočí, kedy z historických súvislostí paradoxne predpokladáme aj najväčší rozmach krupinského obchodu s vinom, najmä do stredoslovenskej banskej oblasti. V roku 1523 osmanské vojská obsadili sriemsku oblasť, ktorá bola v tom čase jedným z najvýznamnejších produkčných centier vína v Uhorsku, čím sa vytvoril priestor pre rozvoj vinárstva v hornouhorskom prostredí. Prínosom pre celú vec bol aj agrotechnický rozvoj vo vinárstve, ktorý je datovaný práve do tohto obdobia. Prím hrala malokarpatská vinohradnícka oblasť, ktorá ale veľkou časťou svojej produkcie napĺňala dopyt v mestách pod Malými Karpatmi, ako Bratislava, Trnava. Vývoz prebytku sa koncentroval najmä na západ, aj keď určité množstvo smerovalo aj do územia stredoslovenských banských miest. Významnou oblasťou bol aj Tokaj, ktorý sa však svojím exportom orientoval na Poľsko (Baďurík 1990, 53, 80, 86). V tomto období sa Krupina stala jediným ostrovom domácej vinárskej produkcie v priestore medzi Malými Karpatmi a Tokajom (obr. 1), ktorý nebol pod tureckou nadvládou (rozsah okupovaného územia: napr. Dangl 1984, 88). Jej výhodou bola aj jej poloha v bezprostrednom susedstve s banskými mestami v čase, keď vnútroštátny obchod s tokajskou či malokarpatskou oblasťou komplikovali vnútorné konflikty, ako spor Habsburgovcov a Zápoľských, či neskôr stavovské povstania. Zároveň sa konzumácia vína začína v tomto období rozširovať aj medzi bežný ľud (Baďurík 2005, 43), nehovoriac o zvýšených liturgických potrebách, vyplývajúcich zo šíriacej sa reformácie. Súčasne sa v tomto období do vinárskeho podnikania zapájajú aj feudáli (Baďurík 1990, 58). V prípade Krupiny sa v období osmanskej hrozby sťahujú priamo do opevneného mesta šľachtici z okolitého vidieka (Vošková 2014, 13). Predpokladáme, že viacerí z nich sa zapojili do vinárskej produkcie, čomu nasvedčuje aj doklad o predaji vinice v Krupine šľachtica Tomáša Palášthyho a jeho manželky Žofie Bakó z roku 1657 (Tóth 2001, 40). Za horizont útlmu považujeme začiatok 18. storočia. Dôvodmi boli postupný ústup Osmanov z Uhorska, zvýšený trend obľuby piva, ako aj postupné klimatické zmeny, ktoré takmer znemožnili ekonomicky výhodné pestovanie viniča v oblasti Krupiny. Tento trend je zaznamenaný napríklad aj v Malých Karpatoch (Baďurík 2005, 53).

Nálezov, ktoré by pomohli datovaniu, nie je mnoho. Z archeologického materiálu ide len o niekoľko drobných novovekých glazovaných keramických fragmentov. Lepším kľúčom k datovaniu by mohli byť takmer uniformne sa opakujúce vstupné portály (obr. 10), obvykle osadené v murive vstupnej siene, ale výnimočne aj v ústí hlavnej štólne, či medzi jednotlivými úsekmi pivnice. Vzhľadom na nutnú stavebnú škáru medzi kresanou a murovanou časťou, nie je celkom možné jednoznačne povedať, či tieto portály vznikli súčasne s pivnicami, alebo boli osadené neskôr. Portály sú pomerne jednoduché, polkruhové, niektoré so stlačeným oblúkom a okosenou hranou kamenného ostenia. Na základe komplexného vyhodnotenia architektonicko-historického vývoja objektu Múzea Andreja Sládkoviča ich možno zaradiť do obdobia 16.–17. storočia (Fillová–Lukáč–Šimkovic 2010, 28).

Nepriamym a dnes už nedochovaným dokladom, ktorý by mohol naznačovať dôležitosť vinárstva v ekonomike Krupiny v 16. storočí je reliéfne zdobený portál s motívom viniča, ktorý sa nachádzal v radnici (asanovanej v roku 1901, dnes na jej mieste stojí objekt novej radnice), datovaný do roku 1548 (Lukáč 2006, 218).

V blízkosti neďalekého hradu Čabrad v lokalite Pod Sokolom sa nachádza kameňolom na obdobný materiál, v akom sú vyhlbené krupinské pivnice. Pracovné stopy a banické značky s letopočtami zachované Pod Sokolom dokazujú ručné kresanie ešte v priebehu 19. storočia, čím sa datovanie krupinských pivníc na základe pracovnej metódy dostáva do irelevantnej pozície.

Obdobný systém kresaných pivníc v mestskom prostredí nám nie je z územia Slovenska známy. V inom ako urbánnom prostredí však nachádzame analógie, aj keď nie úplne totožného

prevedenia. Geograficky najbližší je sekundárny, kresaním prehĺbený suterén pod hlavnou vežou hradu Čabrad'. Pivnica pod vežou sa spomína už v prvom popise hradu z roku 1476 (Ratkoš 1958, 95). V opise z roku 1558 sa dozvedáme, že sa v nej okrem iného skladovalo aj víno (Maliniak 2016, 132). V blízkom okolí sa vínne pivnice spomínajú v Rykynčiciach, a to v rozsudku so zbojníkom Lukášom Ďurčokom z Ladzian z roku 1595. Žiaľ, o ich vtedajšej forme viac nevieme (Kožiak–Maliniak 2013, 16–17). V obci sa však dodnes nachádzajú kresané pivnice.

Vo vidieckom prostredí Hontu sa pomerne malé kresané pivnice vyskytujú takmer v každej obci. Nie vždy však poznáme ich exaktné datovanie. V Brhlovciach je najstaršia datovaná pivnica z roku 1740 (Drábiková 1988, 76). Datované kresané pivnice sú známe aj z blízkej obce Sebechleby, kde sa nachádzajú vo vinohradoch na Starej a Mladej hore. Najstaršia datovaná pivnica je z roku 1764, prevažná väčšina pochádza z 19. storočia, ako aj kresané skalné obydlia z Lišova. Uvedené dáta však vychádzajú len z letopočtov uvedených na vinohradníckych domčekoch nad pivnicami a nemusia sa nevyhnutne viazať k vzniku pivnice, ale len k výstavbe domčeka.

Priestorovo vzdialenejšou analógiou je pivničný systém v Čachticiach (informácie o podzemí sú dostupné len na webovej stránke občianskeho združenia, ktoré sa oň stará <http://www.podzemie.net/>) pod Nadasdyho kaštieľom, postaveným začiatkom 16. storočia (Güntherová ed. 1967, 255). Svojou rozľahlosťou a komplikovanosťou ide o podobný systém ako krupinský. Od krupinského sa líši úzkymi bezpečnostnými prielezmi a podložími, do ktorého je vyhlbený. V prípade Čachtíc ide o spráš.

Bežnejšie sú obdobné kresané systémy známe z priestoru Čiech a Moravy, kde ich počiatky siahajú snáď do 14. storočia, ale najväčší rozmach zažili v období 16.–17. storočia v mestách ako Jihlava, Tábor, Týn nad Vltavou, Slavonice či Znojmo (Hromas 2002).

Záver

Krupinské vínne pivnice sú pre územie Slovenska unikátnym javom, čo do formy prevedenia, tak do rozsahu. Ich existencia súvisí s výhodnou súhrou lokality na rozhraní baníckeho a vinárskeho kraja. Datovanie vzniku pivníc je neznáme. Na základe písomných dokladov o vinárskej produkcii ich možný vznik predpokladáme najneskôr v období záveru 14. storočia. Otázna je ich lokalizácia a forma. Na základe analýzy dostupných zistení predpokladáme, že rozsiahle pivnice v intraviláne sú razené v období 16.–17. storočia. Nedá sa vylúčiť, že v mieste starších. Postupné upustenie od rozširovania pivníc sa dialo pravdepodobne od začiatku 18. storočia, a to vďaka obnoveniu vinárskych oblastí v Dolnom Uhorsku, klimatickým posunom a zároveň aj zvýšenej konkurencii pivovarníctva. V dôsledku celoeurópskej epidémie chorôb viniča v 19. storočí nastáva veľká kríza, ktorá v Krupine znamenala prakticky zánik vinárstva.

Pramene a literatúra

- BAĎURÍK, J., 1990: Malokarpatské vinohradníctvo v 16. storočí – Малокарпатскоевиноградарство в 16 веке – Kleinkarpatenweinbau im 16. Jahrhundert. Bratislava.
- 2005: Z dejín malokarpatského vinárstva a vinohradníctva. In: Malík, F. a kol., Víno Malých Karpát, 32–60. Bratislava.
- BALAŠA, G., 1960: Praveké osídlenie stredného Slovenska – Besiedlung der Mittleren Slowakei in der Urzeit. Martin.
- BINDIG, G., 2016: Stavebný proces v stredoveku – Baubetrieb im Mittelalter. Bratislava.
- DANGL, V., 1984: Bitky a bojiská. Bratislava.
- DRÁBIKOVÁ, E., 1988: Vinohradníctvo. In: Hont. Tradície ľudovej kultúry – Гонт. Традиции народной культуры – Das Gebiet Hont. Traditionen der Volkskultur – National cultural heritage of the Hont region – Hont – a népi kultúra hagyományai (Botík, J., ed.), 88–96. Banská Bystrica.
- FILLOVÁ, E.–LUKÁČ, M.–ŠIMKOVIC, M., 2010: Výskumná dokumentácia z architektonicko-historického výskumu, Krupina, meštiansky dom na Ulici A. Sládkoviča č. 20, ulož. v Archíve spisového materiálu KPÚ Banská Bystrica.

- GÁLL, J., 1988: Náčrt historického vývinu Hontianskej župy. In: Hont. Tradície ľudovej kultúry – Hont. Традициинароднойкультуры – Das Gebiet Hont. Traditionen Der Volkskultur – National cultural heritage of the Hont region – Hont – a népi kultúra hagyományai (Botík, J., ed.), 32–52. Banská Bystrica.
- GÜNTHEROVÁ, A., ed., 1967: Súpis pamiatok na Slovensku. A–J. Bratislava.
- HANULIAK, V., 1995: Záchraný výskum v Krupine – na Petre – Archäologische Rettungsgrabung in Krupina – Na Petre. In: AVANS 1993, 52–54. Nitra.
- HOJČKOVÁ, A. a kol., 2017: Hojčková, A.–Poliaková, M.–Miňo, M.–Flórová, M.–Faturová, A., Pamiatková zóna Krupina. Zásady ochrany, obnovy a prezentácie pamiatkového územia. Banská Bystrica.
- HROMAS, J., 2002: Podzemí v Čechách, na Moravě, ve Slezsku. Praha.
- KOŽIAK, R.–MALINIÁK, P., 2013: Ladzany vo svetle najstarších písomných prameňov. In: Z histórie Ladzian, 13–18. Ladzany.
- KVIETOK, M., 2017: Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu Krupina, polyfunkčný dom Seedragon, uložená v Archíve spisového materiálu KPÚ Banská Bystrica.
- LABUDA, J., 2006: Správa zo záchranného archeologického výskumu Krupina – prístavba objektu Kvetinárstva a zlatníctva, Ul. A. Kmeťa, parc. 533/2, august 2006, uložená v Archíve spisového materiálu KPÚ Banská Bystrica.
- LICHNER, M., 2002: Banská Štiavnica, svedectvo času. Banská Bystrica.
- LUKÁČ, M. a kol., 2006: Krupina, monografia mesta – Krupina, themonographofthe city – Krupina, die Monographie der Stadt – Krupina, la monographiede la ville – Krupina, a városmonográfiája. Banská Bystrica.
- MAJTÁN, M., 1974: Ergebnisse des deutsch-slowakischen Kontaktes in der Mikrotoponymie der Stadt Krupina (früher dr. Karpfen). In: Onomastica Slavogermanica IX, 111–115. Berlin.
- MALČEK, R., 2017: Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu, Krupina, polyfunkčný dom ASCO, uložená v Archíve spisového materiálu KPÚ Banská Bystrica.
- MALČEK, M.–PÁLINKÁŠ, T., 2001: Prieskum údolia Krupinica – Begehung des Krupinica-Tales. In: AVANS 2000, 146. Nitra.
- MALINIÁK, P., 2016: Stavebné a funkčné členenie hradu Čabrad' na základe inventárov do začiatku 17. storočia – A császári vár építészeti és funkció szerinti felosztásainventáriumok alapján a 17. század elejéig. In: „Za Boha, kráľa a vlasť!“ Koháryovci v uhorských dejinách, 129–137. Svätý Anton.
- MALINIÁK, P.–ŽAŽOVÁ, H.–KOŽIAK, R., 2015: Archívno-historický výskum. In: Beljak a kol., Výskumná dokumentácia archeologického výskumu NKP Kláštor premonštrátov Bzovík, 10–24. Nitra. Uložená v Archíve spisového materiálu KPÚ Banská Bystrica.
- MIŇO, M., 2011: Niekoľko postrehov k fortifikačným prvkom mestských opevnení v stredoslovenskej banskej oblasti – Einige Beobachtungen zu Elementen von Befestigungsanlagen mittelalterlicher Bergbaustädte, AH 36, 289–302.
- RATKOŠ, P., 1958: Hrad Čabrad' na konci stredoveku, Pamiatky a múzeá 7, 95–96.
- Strassen Charte von Thuroczer Gespanschaft 1787, Národná knižnica Széchényi, sign. TK1842.
- TÓTH, K., 2001: A Palásthy családlevéltára 1256–1847. Esztergom.
- VOŠKOVÁ, K. a kol., 2014: Historické brány krupinských domov – Historic gates of the houses in Krupina. Bratislava.

Internetové zdroje

- Geologická mapa SR, <http://apl.geology.sk/gm50js/>, cit. 12. 2. 2018.
- Vojenské mapovanie, <http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/?layers=osm%2C1%2C73&bbox=356501.59843544476%2C5601288.096409433%2C2704647.1073560594%2C6668960.507496774>, cit. 12. 2. 2018.
- Čachtické podzemie, <http://www.podzemie.net/>, cit. 12. 2. 2018.

Zusammenfassung

Eine spezielle Form von Lagerräumen in der frühen Neuzeit am Beispiel der Stadt Krupina

Die Stadt Krupina befindet sich im Süden der Mittelslowakei an der Grenze zwischen dem landwirtschaftlichen Süden und dem montanen Norden, was die handelsmäßige Orientierung der Stadt vorherbestimmte. Von den gehandelten Waren war Wein von großer Bedeutung. Ziel einer

Geländeuntersuchung war es, Relikte des Weinbaus in Krupina auszumachen. Entdeckt wurden sie anhand von Toponymen und den Unterlagen der ersten militärischen Kartierung im Extravillan der Stadt. In den Lagen Kelegrund (Abb. 2), Strážavár (Abb. 4) und Vlčok (Abb. 5) fand man Relikte von Weinbergen in zwei Formen der Parzellenanordnung vor (Abb. 6): mit senkrecht zur Höhenlinie aufgeschichteten Trockenmauern befestigte Parzellen und durch Steinmieten voneinander getrennte Parzellen. Außer einem einzigen undatierten Keller in der Lage Vlčok konnte im Extravillan von Krupina kein weiterer Keller zum Lagern von Wein entdeckt werden.

Man nimmt jedoch an, dass zu diesem Zweck ausschließlich direkt unter der Stadt liegende unterirdische Kellerräume benutzt wurden. In den Stein geschlagene Keller waren wegen der Ausläufer von Vulkangesteinen im westlichen Teil der befestigten Stadt und der historischen nördlichen Vorstadt möglich, wo 30 Keller ausfindig gemacht wurden. Die Inspiration dazu lieferte – ebenso wie auch die entsprechende Technik – möglicherweise die geographische Nähe der Stadt Banská Štiavnica (Schemnitz) und deren direkt in Bürgerhäusern mündenden Grubenstollen.

In Stein gehauene Keller haben jeweils die gleiche Charakteristik. Man betrat sie überwiegend durch ein in der Fassade eines Objektes – in Ausnahmefällen im Hof – befindliches Eingangsportal (Abb. 8). Das Portal befindet sich entweder auf Geländeneiveau oder ist gegenüber der Straße ca. 1 m tief eingelassen. Hinter dem Portal befindet sich ein gemauerter Eingangsraum, der mit einem Tonnengewölbe oder einer Balkendecke versehen ist. Von diesem Raum aus stieg man über eine Treppe in den eigentlichen Stollenkeller hinunter. Die Treppenstufen bestehen entweder aus bearbeitetem Stein oder aus Holz (Abb. 11). Die gängigste Tiefe des Stollenbodens beträgt ungefähr 4 m unter dem heutigen Straßenniveau, und die Breite fast gleichmäßig 160 oder 180 cm. Der Keller hat immer einen Hauptgang, von dem kleinere oder größere Seitengänge abgehen, die sich noch weiter verzweigen können. Einige Systeme sind sehr ausgedehnt und kompliziert (Abb. 10:B). In einigen Kellern kam es zu einer Zusammenlegung von zwei ursprünglich selbständigen Kellern (Abb. 12) mit eigenem Eingang, sodass einer der Eingänge anschließend zugemauert wurde. Besonders in den größeren Kellersystemen erfolgte die Lüftung durch Lüftungskamine. Manchmal sind an einem Lüftungskamin mehrere größere Kellerzweige mit schmalen Stollen angeschlossen. In einigen Kellern befinden sich auch Wasserquellen. Es wurden drei Formen entdeckt – gehauene Brunnen mit rundem Grundriss, flache Wasserstollen und ausgedehnte zisternenartige kubische Gruben. Außer den kleinen Nischen im Keller des Grundstücks Sládkovičova-Str. Nr. 14 (Abb. 14) befanden sich in den Kellerwänden meistens keine Details. Im Hinblick darauf, dass das Gestein einer Degradation unterliegt, wurden technologische Spuren seiner Bearbeitung per Hand lediglich vereinzelt entdeckt (Abb. 15).

Einer der Hauptgründe für die Entstehung von ausgedehnten in den Stein gehauenen Kellerräumen unter der Stadt war – neben dem für die Lagerung von Wein und Nahrungsmitteln geeigneten stabilen Mikroklima – ihre zunehmende Urbanisierung. Dieser Faktor schränkte die räumlichen Möglichkeiten für eine wirtschaftliche und lagerungstechnische Funktion beträchtlich ein.

Aufgrund der durchgeführten Analyse nehmen wir an, dass die ausgedehnten Kellerräume im Intravillan der Stadt besonders in der Zeit des 16.–17. Jahrhunderts gehauen wurden und wahrscheinlich einen älteren mittelalterlichen Kern haben.

Mgr. Martin **Miňo**, Krajský pamiatkový úrad Banská Bystrica, Lazovná 8, SK 975 65 Banská Bystrica, Slovenská republika, martin.mino@pamiatky.gov.sk

Mgr. Monika **Fratričová**, Krajský pamiatkový úrad Banská Bystrica, Lazovná 8, SK 975 65 Banská Bystrica, Slovenská republika, monika.fratricova@pamiatky.gov.sk

